

Debat

Onthaasting, magda?

Katrijn Vanderweyden

Magda Michielsens zet in haar bijdrage in het boek 'De groei van groen' uiteen waarom een onthaastingsbeleid volgens haar niet bevrijdend maar beperkend werkt en een bedreiging vormt voor de emancipatie van de vrouw. In dit artikel formuleert de auteur kritiek op de standpunten van Magda Michielsens. Katrijn vanderweyden geeft aan waarom onze 'gehaaste' arbeidssamenleving wel degelijk problematische vormen aanneemt, zowel voor vrouwen als mannen. In onze samenleving is met name het werk ongelijk verdeeld, zijn de loopbaanpatronen onaangepast, is de informele zorg 'verveesd' en wordt een betaalde baan ten onrechte als een onmisbare activiteit voorgesteld. Niettemin treedt de auteur Magda Michielsens ook bij, voor zover Michielsens enkele vraagtekens plaatst bij een ongenueanceerd pleidooi voor 'minder haast'. Tot slot breekt Katrijn Vanderweyden een lans voor 'pluriactiviteit' als alternatief beleidsconcept.

Magda Michielsens geeft in haar bijdrage in het boek 'De groei van groen'¹ een eigenzinnige interpretatie weer van het onthaastingsdebat. Zo staat, volgens haar, een groen onthaastingsbeleid gelijk met "niet te veel werken, werken niet belangrijk vinden, neen-leren-zeggen, kalmpjes-aan, rustig en niets echt willen". Onthaasting klinkt voor Magda Michielsens niet bevrijdend, maar beperkend. Voor vrouwen, zo stelt ze, is het feest eigenlijk nog maar pas begonnen. De vrouw werd bevrijd van de haard en van het wat verstikkende huishouden en verwierf eindelijk een volwaardige toegang tot de arbeidsmarkt. Volgens Michielsens brengt het groene onthaastingsbeleid deze verworvenheden in gevaar. Het is gericht op "bet drukken van het tempo en het temperen van ambities. Het is inefficiënt, inconsequent en onrechtvaardig". Ze klaagt aan dat het thema 'arbeid en zorg', "en dan vooral onder de vorm van 'minder werken'", dreigt uit te groeien tot de 'one issue' van het feminisme, in het begin van de nieuwe eeuw. Magda Michielsens vraagt in de maatschappelijke discussie meer aandacht voor 'arbeid' en bekritiseert de vraag naar aandacht voor 'zorg' of voor 'arbeid en zorg'. "Plezier", zo zegt de auteur, "hoeft niet per definitie fietsen en babyknuffelen te zijn". Het gaat vaak in beroepsarbeid schuil.

Deze stellingnames van Magda Michielsens bevatten een zekere mate van provocatie. Dit kunnen we uiteraard enkel maar waarderen. Maar provocaties nopen tot reacties. Hierbij vindt u er éénⁱⁱ.

Wat ik zou willen betogen, is dat Magda Michielsens zowel ongelijk als gelijk heeft. *Ongelijk* heeft ze, mijns inziens, omdat ze – in haar bejubeling van een hoge arbeidsparticipatie – enkele belangrijke problemen van onze arbeidssamenleving miskent. *Gelijk* heeft ze, voor zover ze vraagtekens plaatst bij een eenzijdig, ongenueanceerd onthaastingspleidooi. Ik zal ten eerste haar ongelijk beargumenteren, ten tweede haar gelijk. Tot slot breek ik een lans voor 'pluriactiviteit' als alternatief beleidsconcept.

Ze heeft ongelijk

Magda Michielsens legt de nadruk op de kansen die een intensieve arbeidsparticipatie aan vrouwen en mannen biedt. Hoewel deze kansen of voordelen er zeer zeker zijn, ontkent Michielsens in haar pleidooi, mijns inziens, enkele belangrijke problemen van onze 'gehaaste' arbeidssamenleving. In een intensieve arbeidsparticipatie schuilen niet alleen kansen, maar ook valkuilen. De laatste tijd groeit, zowel in de wetenschap als in het beleid, terecht de aandacht hiervoor. Daar waar, bijvoorbeeld, Dirk Geldof, in zijn boek 'Onthaasting', een algemene cultuurkritiek formuleert op de 'snelheidsmaatschappij' waarin we leven, zou ik me willen beperken tot het aangeven van de problematische positie van *betaalde arbeid* in onze (tweeverdieners)samenleving, waar, mijns inziens, ook de kern van het probleem van tijdsdruk zich situeert. Hiervoor bouw ik verder op mijn doctoraat *Is er leven zonder werk? Over minder werken en sociale integratie op de drempel van de eenentwintigste eeuw*ⁱⁱⁱ.

In een eerste paragraaf, wil ik aangeven dat we vandaag in een *arbeidssamenleving* leven, ondanks de regelmatig opduikende bespiegelingen over een evolutie naar een vrijetijdssamenleving. In een tweede paragraaf, schets ik vervolgens vier cruciale uitdagingen, waar die arbeidssamenleving vandaag mee wordt geconfronteerd.

We leven in een arbeidsmaatschappij

Waarom we vandaag in een *arbeidsmaatschappij* leven, heeft, mijns inziens, drie centrale redenen: ten eerste, structureert arbeid het maatschappelijke leven; ten tweede, werken we veel met velen en ten derde is werk een centrale culturele norm.

Een eerste kenmerk is, dat arbeid ons maatschappelijke leven structureert. Samen met de verspreiding van de vrije-markteconomie, is de arbeidsrelatie, gedurende de voorbije eeuwen, uitgegroeid tot een centrale institutie in ons samenleving. Dit komt onder meer tot uiting in de centrale rol die werkgevers- en werknemersorganisaties spelen in de maatschappelijke besluitvorming. Vakbonden en werkgevers overleggen, samen met de overheid, over de belangrijkste beslissingen inzake welvaartsverschaffing en -verdeling. Daarenboven, is heel ons systeem van sociale bescherming opgebouwd rond het tewerkstellingsstatuut. Vooral bij de sociale zekerheid is de centrale rol van arbeid duidelijk. Van werkloosheidsuitkering over pensioen tot gezondheidszorgen en kinderbijslag, zijn de uitkeringen gekoppeld aan werk. De sociale bijstandsuitkeringen zijn de enige uitzondering. Maar ook voor het bestaansminimum geldt, in theorie (en soms in de praktijk), werkwiligheid als voorwaarde. Door de recente invoering van de benaming 'leefloon', onder impuls van huidig minister van Maatschappelijke Integratie Vande Lanotte, werd deze band met werk nog extra benadrukt. Gerechtigden op een 'leefloon' worden in de regel aangezet tot het opnemen van een baan (of een voorbereiding daartoe) via integratiecontracten (Vande Lanotte 2001).

Een tweede factor die het arbeidskarakter van onze samenleving aangeeft, betreft de omvang en de spreiding van het betaalde werk. We begeven ons vandaag met een ongekend aantal mensen op de arbeidsmarkt en we werken véél. Door de emancipatie van de vrouw groeide de beroepsbevolking vanaf de jaren '60 spectaculair aan. Zo steeg de beroepsbevolking tussen 1960 en 2000 met ongeveer 900.000 mensen (Eurostat, 1996: 6; NIS, 1994: 501, MTA 2000: 39). Deze toename van het aantal werkenden ging daarenboven niet gepaard met een afname van het gemiddelde aantal uren betaald werk per persoon. Hoewel de contractuele arbeidstijd daalde, nam de reële arbeidstijd het voorbije decennium toe (Holderbeke 2000: 28, Glorieux 2000: 6). Ook op gezinsniveau ligt de werklast van een doorsnee tweeverdienersgezin duidelijk hoger, dan die van de éénverdienersgezinnen uit de naoorlogse periode. Zo besteedden in 1992 een Vlaamse man en vrouw, samen in één gezin, gemiddeld officieel 74 uur aan betaalde arbeid (23 voor de vrouw, 41 voor de man) (Van Dongen 1995). De levenssfeer 'werk' kreeg de laatste decennia meer speelruimte; gezin en vrije tijd boetten aan omvang in. Zo stelde Peters (2000) in een Nederlands tijdsbestedingonderzoek vast, dat mensen, sinds 1975, aanzienlijk méér gingen werken en minder gingen slapen, ontspannen en zorgen.

De sterke maatschappelijke gerichtheid op arbeid heeft evenwel niet alleen een structurele kant. Ook op *cultureel* vlak is werk toonaangevend. Samen met de ontwikkeling van het kapitalisme, evolueerde arbeid van een te vermijden kwaad naar een nastrevenswaardig goed. In de twintigste eeuw werd deze centrale betekenis van werk nog verder gecultiveerd. De bloei van de consumptiecultuur ging gepaard met een versterking van de cyclus van 'work-and-spend'. Juliet Schor omschreef dit mechanisme in 1991 en stelt dat zowel het bedrijfsleven als onze consumptienormen prikkels bevatten die mensen aanzetten om véél te werken. Voor werkgevers is het vaak voordeliger een stijging van de productiviteit om te zetten in hogere lonen, in plaats van deze om te zetten in een verkorting van de arbeidsduur. Werknemers verkiezen evenzeer vaak een hoger loon boven meer vrije tijd, omdat ze hun hoge levensstandaard moeilijk kunnen opgeven (Schor 1991, Schor 1998a).

Het belang van werk nam evenwel niet louter toe in functie van het halen van de gangbare consumptienormen. Ook intrinsiek, werd werk belangrijker. Door de verschuiving naar een postindustriële samenleving werd arbeid minder materieel. De zwoegende, ongeschoolde fabrieksarbeider moest meer en meer plaats ruimen voor de afgeborstelde, geschoolde kantoorbediende. Concrete arbeid die tastbare producten voortbrengt, boet aan belang in, ten voordele van abstract, soms schijnbaar 'improductief' werk, dat vandaag het meeste aanzien opwekt. Werk werd daarbij iets 'plezierigs', het werd een aangename, op zich nastrevenswaardige bezigheid, waarin je veel van jezelf kwijt kan. Deze evolutie

komt onder meer tot uiting in de verschuivende arbeidsoriëntatie van mensen. Daar waar begin jaren '90 mensen nog in de eerste plaats gingen werken om geld te verdienen, zouden Belgen en Vlamingen vandaag in de eerste plaats gaan werken omwille van de prettige contacten. Het loon is naar de tweede plaats verschoven. De derde plaats wordt gedeeld door 'een interessante functie' en 'een functie waarin je je capaciteiten kunt benutten' (De Witte 2000: 94). Motieven als werkzekerheid, sociale zekerheid of andere (extrinsieke) voordelen, zijn meer naar de achtergrond verdreven. Mensen werken vandaag in belangrijke mate omdat werken, op zich, een aangename, verrijkende activiteit is. De Beer (2000) stelt dat er, in plaats van een evolutie naar een vrijetijdssamenleving, eerder een intensifiëring van onze arbeidsmaatschappij kwam, maar dan met een hoog 'vrijetijdsgehalte'. De roep om de uitbreiding van ons arbeidsbegrip (zie bvb. Van Steenberge 1995, 1998) is, ons inziens, een veruitwendiging van deze evolutie. De redenering luidt hierbij, dat arbeid nastrevenswaardig is en goed, en we daarom ook van andere activiteiten maar arbeid moeten maken.

Onze arbeidssamenleving wordt uitgedaagd

Onze arbeidsmaatschappij lijkt steviger verankerd dan ooit. Dit kan ook best zo zijn, maar onder meer net door het zich sterker aftekenen van die arbeidsgerichtheid, ontstaan er enkele cruciale uitdagingen, waar we een antwoord op zullen moeten formuleren. Ik wil vier dergelijke uitdagingen formuleren: de ongelijke verdeling van werk, de onaangepastheid van loopbanen, de verweesdheid van de informele zorg en de schijnbare onontkoombaarheid van werk.

Een eerste uitdaging is de ongelijke verdeling van werk in de samenleving. Om te beginnen gaat het over de verdeling tussen mensen. Een voorname bron van ongelijkheid op dit vlak is het geslacht. Mannen werken nog steeds veel meer dan vrouwen. Zo bedroeg de werkzaamheidsgraad in 2000 van Vlaamse mannen 72,9%, die van Vlaamse vrouwen 54,7% (NIS, Enquête naar de beroepskrachten). Daarnaast, en niet los daarvan, ziet ook de arbeidsmarktparticipatie van hooggeschoolden er heel anders uit dan die van laaggeschoolden. Van de laaggeschoolden tussen 15 en 64 jaar werkt 45,3%, van de hooggeschoolden 86,3%. Bij mannen werkt 57,2% van de laaggeschoolden tegenover 90,1% van de hooggeschoolden. Van de vrouwelijke laaggeschoolden werkt 32,9%, van de vrouwelijke hooggeschoolden 82,5% (SSA 2000: 287). De kennismaatschappij kent, met andere woorden, haar eigen breuklijn. Hooggeschoolden werken veel meer dan laaggeschoolden. Dit geldt in het bijzonder voor vrouwen, maar ook bij mannen is er een aanzienlijk verschil. Sweeney (1998) wijst er op, dat vandaag de vraag naar laaggeschoolde arbeid sterk is afgenomen en de lonen voor laaggekwalificeerde jobs veel lager liggen dan die voor kennisintensieve jobs. In een postindustriële samenleving zijn diensten de voornaamste bron van nieuwe jobs en is het aandeel van laaggeschoolden in de productie van de welvaart sterk gereduceerd.

De ongelijke verdeling van werk komt evenwel niet alleen tot uiting *tussen mensen*, maar evenzeer *tussen levensfasen*. Onze samenleving legt een patroon op, waarin mensen na een lange periode van opleiding in een drukke levensfase terecht komen, waarin zowel de professionele carrière als het gezin moeten worden uitgebouwd. Uit Nederlands tijdsbestedingonderzoek blijkt dat, tussen 1975 en 1990, het aantal uren betaalde arbeid vooral toenam bij de mensen tussen 35 en 49 jaar. De grootste daling vond plaats bij wie ouder is dan 50 jaar. Ouderen gingen daarbij over meer vrije tijd beschikken, terwijl bij alle leeftijdscategorieën onder de vijftig jaar de hoeveelheid vrij beschikbare tijd afnam. Vooral de categorie tussen 35 en 39 kreeg het drukker (SCP 1995). Voor België lijkt een gelijkaardig verhaal op te gaan. In ons land is, bijvoorbeeld, amper één op vijf 55 tot 64-jarigen beroepsactief, tegenover vier op vijf dertigers. Uit de evolutie van de werkgelegenheids-graden blijkt, dat sinds 1970 de concentratie van het betaalde werk bij de dertigers en veertigers alleen maar toenam (zie Cantillon 2001). De problematiek van de ongelijke verdeling van werk samenvattend, kunnen we stellen dat de maatschappelijke uitdaging er in bestaat, het werk over méér mensen en over méér levensfasen te verspreiden, in plaats van het te concentreren bij een bepaald deel van de bevolking, in een bepaalde levensfase.

Een tweede uitdaging voor de zich intensifiërende arbeidsmaatschappij hangt nauw met het vorige punt samen. De voorgeschreven *loopbaanpatronen* zijn met name niet meer aangepast aan een hedendaagse tweeverdienerscontext. De klassieke opvatting van een voltijdse werkweek gedurende de ganse loopbaan, is niet op maat geschreven van 'combinerende' gezinnen. Mannen lukken er meestal nog in dit kostwinnersgeoriënteerde patroon te volgen; vrouwen worden door hun afwijkende loopbaan in hun professionele mogelijkheden gefnuikt. Zo lukken vrouwen, ondanks de toename van de maatschappelijke aandacht voor geslachtsdiscriminatie, er nog steeds niet in, evenredig door te stoten tot de hogere niveaus

in bedrijven en organisaties. Valgaeren geeft aan dat 40% van de beroepsactieve Belgen vrouwen zijn, maar dat deze verhouding in hogere beroepsniveaus nog verder wordt scheefgetrokken. Bij bedrijfsleiders en kaderleden, daalt het aantal vrouwen tot 26%; bij de topfuncties komen we nauwelijks aan 5% vrouwen (2001: 29). Ook voor lagere functies geldt dat de mogelijkheden om werk en gezin, om werk en zorg, op een soepele wijze op elkaar af te stemmen, meestal erg beperkt zijn (zie bvb. Epstein 1999, Crompton 1999). De verschuiving naar tweeverdienersgezinnen heeft tot nu toe niet geleid tot fundamentele bijstellingen van de algemene loopbaanverwachtingen. De vraag om van een voltijdse baan af te wijken, stuit op veel weerstand en wordt vaak geassocieerd met een lager 'commitment' ten aanzien van het bedrijf of de organisatie. De (zeldzame nieuwe) mannen die hun professionele loopbaan met gezinslasten willen combineren, worden evenzeer met deze problemen geconfronteerd. De conclusie die op dit vlak moet worden getrokken is, dat de visies op loopbanen en carrières zullen moeten worden herafgestemd op discontinuïteit en soepelheid, op vrouwen én mannen die tegelijkertijd verantwoordelijkheden in diverse levenssferen dragen.

Een derde uitdaging voor onze arbeidssamenleving is, wat ik als 'de verweesdheid van de informele zorg' wil omschrijven. Door de afbrokkeling van de gendergebonden taakverdeling tussen man en vrouw en de toenemende vrouwelijke arbeidsparticipatie, is er nog nauwelijks een institutionele plaats voor de informele zorg. Onze samenleving legt vandaag enerzijds aan jonge, gezonde mensen, aan mannen én vrouwen, de norm op een betaalde job te hebben, of er op zijn minst actief naar te zoeken. Anderzijds erkent ze ook dat kinderen moeten worden opgevoed, zorgbehoevenden opgevangen, huishoudens gerund. Maar over wie dit nu moet doen, en wanneer, klinkt de boodschap niet meer zo eenduidig. Sinds het kostwinnersmodel zijn rol als beleidsnormerend kader heeft verloren, is onze samenleving op zoek naar een nieuwe formule om werken en zorgen harmonieus op elkaar af te stemmen. Maar door welk adagium het oude 'zorg voor vrouwen, werk voor mannen' moet worden vervangen, is nog steeds niet volledig uitgeklaard. In het huidige arbeids- en socialezekerheidsbestel is er geen duidelijke, afgelijnde plaats meer voor informele zorg voorzien. Eén van de wijzen waarop dit probleem tot uiting komt, zijn lage geboortecijfers en een latente, niet-gerealiseerde kinderwens in vele gezinnen. Crompton zegt het heel cru: *"For women there is another solution of the problem of combining childcare with paid work under present conditions: this is to make sure it never happens, by having no children."* (Crompton 1999: 214, zie ook Jacobs 2001: 36).

Enkel relatief nieuwe systemen, zoals het stelsel van loopbaanonderbreking of tijdskrediet, voorzien vandaag expliciet in een financiering en bescherming van niet-arbeidsgerichte activiteiten. Daarbuiten verschuilt de informele zorg zich in de tanende groep van huisvrouwen, in het oneigenlijk gebruik van werkloosheidsuitkeringen en in de belastende dagtaak van vele jonge tweeverdienersgezinnen (zie Cantillon 2001: 5, 2000: 32). Een andere piste waarvoor vaak wordt geopteerd, is de vermarkting van de zorg, wat een verdere intensifiëring van de arbeidsmaatschappij impliceert. Hoewel deze vermarkting voor sommige zorgtaken een hedendaags antwoord biedt, lijkt het geen maatschappelijke doelstelling, om de volledige autonome zorgsfeer via deze weg aan mensen te onttrekken. Er zal verder moeten worden nagedacht over hoe mannen en vrouwen in een hedendaagse context in staat kunnen worden gesteld informele zorg op te nemen.

Een laatste uitdaging van onze arbeidsmaatschappij die ik naar voor zou willen schuiven, is die van de schijnbare onontkoombaarheid van werk. Werk lijkt, vandaag nog meer dan vroeger, te worden beschouwd als een soort geseculariseerd 'heil', als een goed dat iedere mens moet toekomen, wil hij of zij een kans maken op een succesvol leven. Zowel in het wetenschappelijke als het beleidsdiscours, wordt vaak de onmisbaarheid van een betaalde baan voor de sociale inschakeling van mensen benadrukt.

Zo zet Van der Linden, in een rapport voor de Koning Boudewijnstichting, betaalde arbeid op een haast onaantastbaar voetstuk:

"In onze culturele, sociale en historische context komt bezoldigde arbeid (in loondienst of als zelfstandige) tegemoet aan een hele waaier van verwachtingen, behoeften, verlangens. Hoewel die ten dele of helemaal bevredigd kunnen worden door andere 'activiteiten', heeft bezoldigde arbeid een bijzonder kenmerk: hij bevredigt tegelijk al die verwachtingen, behoeften, verlangens." (Van der Linden 1996: 26)

Ook beleidsactoren nemen soms gewaagde uitspraken over het belang van werk in de mond. Zo blijkt uit het federale regeringsprogramma van 1995, dat het belang van werk voor de integratie van burgers fungeerde als een ultieme legitimatie voor een doorgedreven werkgelegenheidsbeleid:

“Werkgelegenheid blijft de essentiële basis van de zelfontplooiing, de maatschappelijke integratie en de sociale identiteit van de burgers, en blijft een essentieel element van samenhang binnen onze samenleving. De bevordering van de werkgelegenheid is daarom ook de absolute prioriteit van de Regering.” (Krachtlijnen voor het federaal regeringsprogramma 1995)

Hoewel, samen met de huidige paarsgroene regering, de retoriek over het belang van werk een andere inslag kreeg, wordt de visie op arbeid als centrale integrator niet losgelaten. Het concept van de actieve welvaartsstaat blijft vooral gefocust op het belang van betaalde arbeid en wil wel wat ‘ontspanning’ introduceren om het centrale streefdoel van een hoge werkzaamheid, ook bij vrouwen, te kunnen verwezenlijken. Zo drukte de minister van Maatschappelijke integratie in een interview in de Nieuwsbrief van het Steunpunt Werkgelegenheid, Arbeid, Vorming duidelijk uit, dat werk volgens hem cruciaal is voor zowel individu als samenleving:

“Werk is de beste dam tegen armoede en een belangrijke hefboom naar maatschappelijke integratie. Een job voorziet immers niet alleen in een inkomen, maar het geeft mensen ook een plaats in de samenleving, sociale contacten, persoonlijke voldoening. (...) Elke overheid in dit land is ervan overtuigd dat mensen inschakelen in de breed omschreven arbeidsmarkt cruciaal is, zowel voor de werkzoekenden zelf als voor de versterking van het sociaal weefsel en de sociale cohesie.” (Vande Lanotte 2000: 24)

Het grote probleem nu, met al deze visies op de schijnbare onmisbaarheid van werk, is, dat ze op weinig empirische gronden steunen. Een belangrijke vraag is, welke band er in de sociale realiteit bestaat, tussen werk en integratie. Wanneer we naar het empirisch onderzoek kijken, merken we dat de vaststellingen erg genuanceerd zijn. Ten eerste, blijkt uit onderzoek bij *werklozen*^{iv} geen eenduidig negatief verhaal. Hoewel inderdaad wordt vastgesteld dat werkloosheid vaak negatieve gevolgen voor de levenssituatie van de betrokkenen met zich meebrengt, zijn de gevolgen noch op alle vlakken, noch voor alle werklozen, negatief. Daarenboven worden deze conclusies bij een specifieke groep van gedepriveerde – veelal mannelijke – laaggeschoolden, ten onrechte veralgemeend tot het belang van werk voor elk lid van de samenleving. Uit het zeldzame onderzoek dat verschillende arbeidsmarktposities vergelijkt (Glorieux 1995, Sweeney 1998, de Beer 1999), blijkt dat, wanneer we het hebben over het belang van werk, het niet opgaat enkel werklozen in het vizier te nemen. Andere categorieën niet-werkenden beleven hun situatie op een eigen manier. Zo blijkt dat gepensioneerden, huisvrouwen en deeltijds werkenden, onder bepaalde omstandigheden of in bepaalde opzichten, hun situatie zelfs gunstiger beleven dan werkenden. Kortom, de stap van ‘werk is belangrijk’ naar ‘werk is onmisbaar’, lijkt vooralsnog een stap te ver.

De vier geschetste uitdagingen van onze arbeidssamenleving dragen eigenlijk de waarschuwing in zich, dat de institutie ‘werk’ niet enkel de integratie van mensen kan bevorderen, maar deze evenzeer kan bedreigen. Het evenwicht tussen de diverse maatschappelijke instituties (op macroniveau) of levenssferen (op microniveau) wordt in gevaar gebracht door de dominantie van ‘werk’ over de andere velden. In bepaalde gevallen kan dit probleem worden uitgedrukt als een teveel aan werk voor sommigen, versus een tekort aan werk voor anderen. Meer algemeen, stelt er zich een coördinatieprobleem tussen diverse maatschappelijke instituties, waarbij de gemeenschap, het gezin, de informele zorg, ... in een gespannen relatie komen te staan met de ‘koloniserende’ sfeer van het werk (cf. Habermas). Op microniveau, vertaalt dit zich in moeilijke afwegingen inzake de deelname aan diverse levenssferen en in de dreiging van aanzienlijke sociale verliezen, indien de onderlinge afstemming van de levenssferen niet succesvol verloopt. Het beleid heeft de taak, naar oplossingen voor deze afstemmingsproblemen te zoeken. Het naar voor schuiven van ‘(meer) werk’ kan daarbij moeilijk als een uniform toepasbaar, adequaat antwoord worden beschouwd. Wat het belang van werk betreft, zullen beleidsactoren er voor moeten opletten geen ‘self-fulfilling prophecy’ te creëren, waarbij werk alsmaar meer onontkoombaar wordt, net doordat men er (ten onrechte) van uitgaat, dat een (voltijdse) job onmisbaar is voor een volwaardige integratie van mensen in de samenleving. Door steeds opnieuw vanuit het beleid het belang van werk te benadrukken en dit institutioneel te vertalen, worden de integratiekanalen *buiten* betaalde arbeid structureel benadeeld, wat op lange termijn hun kracht kan aantasten. Een beleid gericht op het vergemakkelijken van de combinatie van arbeid en zorg voor vrouwen en mannen, een beleid gericht op de creatie van ruimte voor niet-arbeidsactiviteiten, is daarom vandaag erg noodzakelijk, of het nu onder de vlag van ‘onthaasting’ gebeurt, dan wel onder een andere. Magda Michielsens ziet de acute noodzaak van dergelijke beleidsingrepen blijkbaar over het hoofd, evenals het belang van de achterliggende maatschappelijke discussie.

Natuurlijk kan het niet de bedoeling zijn, vrouwen terug ‘naar de haard’ te sturen. Bij de uitbouw van systemen van arbeidsduurvermindering- en herverdeling, zoals tijdskredieten en deeltijds werk, moet de

overheid erover waken de – zo moeilijk te overbruggen – kloof tussen mannen en vrouwen niet te bestendigen of te vergroten. Anderzijds mag de overheid evenmin in de valkuil trappen, enkel de arbeidsparticipatie van vrouwen te verhogen. (Meer) gelijkheid inzake de taakverdeling tussen mannen en vrouwen is zeker een voornaam maatschappelijk streven, maar dan ingevuld als een naar elkaar toe groeien van mannelijke en vrouwelijke beroeps- en gezinskeuzes, niet als een éénrichtingsverkeer, waarbij vrouwen ertoe worden aangezet, zich aan te passen aan de huidige mannelijke carrières. Daarenboven moet er, óók voor vrouwen, ruimte blijven voor situaties van (tijdelijke of gedeeltelijke) niet-arbeid. Een leven zonder of met weinig betaald werk is niet per definitie minderwaardig, iets waar Magda Michielsens wel van uitgaat. De uitdaging vandaag, is niet zozeer alle vrouwen van een dergelijk arbeidsloos of -arm leven te ‘bevrijden’, dan wel evenzeer voor *mannen* reële kansen te creëren om hun arbeidsparticipatie te laten fluctueren, overeenkomstig hun eigen behoeften of die van hun gezin.

Ze heeft gelijk

Hoewel Magda Michielsens, mijns inziens, in haar tekst enkele cruciale uitdagingen van onze hedendaagse samenleving miskent, en daardoor ook de moeilijkheden waarmee hedendaagse vrouwen en mannen te kampen hebben, heeft ze tot op zekere hoogte ook wel gelijk in haar kritiek op het onthaastingspleidooi. Misschien is de term ‘onthaasting’, met name, wat te tendentiekus om de geschetste uitdagingen te vatten. Hoewel een deel van het antwoord op deze maatschappelijke uitdagingen zeker ‘onthaasten’ is, lijkt het antwoord mij tegelijkertijd veel complexer te zijn dan dat. Ik zou met name drie kritieken willen formuleren: 1) niet iedereen moet minder gaan werken; 2) minder werken staat niet steeds gelijk met minder haast; 3) minder haast is geen doel op zich.

De eerste kritiek nuanceert de algemene stelling dat mensen minder moeten gaan werken. Indien ‘onthaasten’ wordt opgevat als ‘minder werken’, is het mijns inziens zeker een terechte boodschap, zij het niet voor iedereen in de samenleving. Rudimentair gezegd, geldt deze boodschap vooral voor mannen, jonge mensen en hooggeschoolden. Om deze groepen er toe aan te zetten minder te werken, zal de klassieke voltijdse loopbaan zelf wel een meer onthaaste ‘restyling’ moeten ondergaan. Enkel dan zullen ook vrouwen, laaggeschoolden en ouderen zich in de normale loopbanen kunnen terugvinden en zal (meer) maatschappelijke gelijkheid échte kansen krijgen.

Een tweede vraag is, in hoeverre minder werken gelijk staat met minder haast. Uit eigen empirisch onderzoek bij voltijdse loopbaanonderbrekers en halftijds werkenden, blijkt dat minder werken niet voor iedereen gelijk staat met meer rust en vrije te besteden tijd. Eigenlijk stelden we vast, dat zoiets als ‘dé onthaaster’ in de realiteit niet bestaat. Wel bestaan er verschillende types loopbaanonderbrekers en deeltijds werkenden, die elk hun situatie van niet of minder werken op een eigen manier invullen en beleven. Voor sommigen onder hen staat een gereduceerde arbeidsparticipatie absoluut niet gelijk met een minder gejaagd leven. Zo zijn er mensen (in ons onderzoek ‘ideologisch gezinsgerichte herschikkers’ genoemd), die, vanuit hun normatieve oriëntatie op het gezin, de handen vol hebben met allerlei zorgtaken en weinig tijd voor zichzelf overhouden. Verder zijn er, bijvoorbeeld, ook ‘persoonsgerichte herschikkers’, die een drukke baan tijdelijk omruilen voor een drukke studie of een veeleisend engagement. Eén type loopbaanonderbreker of deeltijds werkende beantwoordt bij uitstek wél aan het prototype van de onthaaster, en dat zijn die mensen, die we ‘bekeerlingen’ hebben genoemd. Bekeerlingen zijn mannen of vrouwen die, vanuit een gelouterde kijk op de wereld, anders omgaan met arbeid, en meer vrijheid, zelfbepaling en autonomie bereiken. Ook ‘de afwijkers’ zijn loopbaanonderbrekers of deeltijds werkenden, die op bekeerlingen lijken, alleen zijn afwijkers mensen die, bij wijze van spreken, ‘nooit gehaast waren’ en met hun keuze voor minder werken geen breuk in hun biografie ervaren. Afwijkers zijn al van meet af aan gesocialiseerd in een eigen (groene) subcultuur. Belangrijk om hierbij op te merken is, dat bekeerlingen en afwijkers vrij zeldzame figuren zijn in de totale populatie van mensen die ervoor kiezen, hun arbeidsparticipatie terug te schroeven. Vooral een gerichtheid op het gezin zet mensen (vrouwen) hiertoe aan (zie bvb. de Enquête naar de arbeidskrachten van het NIS voor de motieven van deeltijds werkenden en (Denis 1995) voor de motieven van loopbaanonderbrekers).

Een derde vraag die we ons moeten stellen, is in hoeverre ‘minder haast’, los van de piste van minder werken, een doel op zich is. Een probleem met de term ‘onthaasting’ is inderdaad, dat het de connotatie bevat van *trager* leven, *verlangzamen*, *minder* doen. Ook Geldof laat zich ertoe verleiden onthaasting op deze manier in te vullen. Onthaasting is voor hem “*kieszen voor verlangzaming, voor het opnieuw maken van tijd. Cruciaal daarbij is kieszen, niet om meer, maar juist om minder te doen. Minder consumeren, minder verplaatsen, minder tv-*

kijken of minder werken, dat zijn de sleutels tot een betere levenskwaliteit." (2001: 182). Wanneer onthaasting op een dergelijke manier wordt ingevuld, wordt zeer zeker de indruk gewekt dat het de bedoeling is om ambities in te perken en mensen neen te leren zeggen. We kunnen hierbij – in de lijn van Magda Michielsens – de vraag opwerpen of het, ook vanuit een groene optiek, wel zinvol is om mensen aan te sporen *minder* te doen, zowel wat het werk betreft als in de vrije tijd. Moet de boodschap niet veeleer luiden dat mensen, om meer evenwicht en kwaliteit te bereiken, in staat moeten worden gesteld om ook *andere* dingen te doen of dingen anders te doen? Een lethargische of passieve samenleving kan moeilijk het ideaalbeeld van een groene partij zijn, of luidt de boodschap *minder* gaan leven in plaats van *anders* gaan leven? In het zorg dragen voor familie, bijvoorbeeld, gaat óók veel ambitie en activiteit schuil. Het hebben van een drukke baan, betekent evenzeer tegen vele andere dingen neen moeten zeggen. Eerder dan mensen aan te sporen om minder ambities te hebben, lijkt het me zinvol ervoor te pleiten dat mensen volwaardige kansen krijgen om *verschillende soorten ambities* waar te maken en *verschillende soorten activiteiten* te ontplooiën, zowel in als buiten het werk.

Pluriactiviteit als alternatief

Omdat onthaasting niet hét antwoord is op de problemen van de arbeidssamenleving (en slechts één van de antwoorden), willen we zelf het concept van de 'pluriactieve samenleving' naar voor schuiven als een overkoepelend kader, dat ons kan helpen alternatieve beleidsconcepten te construeren. Zoals al eerder uitgewerkt (zie Vanderweyden 1999) definieerde ik een pluriactieve samenleving als: "een samenleving waarin individuen een reële keuzevrijheid hebben om in de synchronie of in de diachronie van hun leven via een diversiteit van activiteiten deel te nemen aan het gemeenschappelijk gebeuren." Deze samenleving kan worden gezien als de tegenpool van een arbeidssamenleving "waarin individuen cultureel, financieel en institutioneel verondersteld worden een centrale periode in hun leven betaalde arbeid te verrichten, en waarbij de andere periodes in het teken van die centrale periode staan". Een pluriactieve samenleving verschilt van de arbeidssamenleving op vijf punten: 1) Inkomen kan er worden gegenereerd als burger, los van arbeid (denk aan het principe van een universeel basisinkomen); 2) Burgerschap krijgt er een institutionele verankering en wordt een uitgangspunt op het vlak van sociale zekerheid en sociale bescherming; 3) Er is een hoge deelname aan allerhande niet-arbeidsactiviteiten; 4) De levensloop van mensen heeft er een veelzijdig karakter in plaats van te zijn opgebouwd uit drie, strikt gescheiden, fasen, met beroepsarbeid als referentiepunt; 5) In een pluriactieve maatschappij is de culturele norm: actief aan je samenleving deelnemen. De invulling hiervan staat vrij en is niet enkel op arbeid gericht.

Een dergelijk, *theoretisch* concept van een pluriactieve samenleving, kan dienst doen als een heuristisch instrument, om na te gaan, hoe onze (arbeids)samenleving in de *praktijk* kan worden bijgestuurd, tot een sociaal aanvaardbare formule voor de eenentwintigste eeuw. Hiervoor geeft Dirk Geldof (2001) een interessante aanzet, omdat hij zich, in de beleidsmatige uitwerking van zijn onthaastingspleidooi, toespit op het aanpassen van ons *arbeidsbestel*. Mijns inziens, mag 'minder haast' bij een dergelijke heroriëntering van onze arbeidssamenleving best een strijdpunt zijn, maar dan niet als een streven naar meer *inactiviteit*, wel als een streven naar een *andere* activiteit, als een streven naar meer evenwichtige en pluriactieve levens voor zowel mannen als vrouwen. Plezier hoeft niet per definitie fietsen en babyknuffelen te zijn – daar heeft Magda Michielsens gelijk in, – maar laat het alsjeblieft óók dat zijn.

Literatuurlijst

Cantillon, B. (2001), De ombuiging van een kostwinnersondersteunende naar een zorgondersteunende sociale zekerheid: de kwestie van de autonome zorgarbeid, *Symposium 2001. Een tweede eeuw sociale zekerheid. 14-15 juni*. Den Haag.

Crompton, R. (Ed.) (1999), *Restructuring Gender Relations and Employment. The decline of the Male Breadwinner*, Oxford: University Press.

de Beer, P. (1999), 'Wat is het nut van werken?', in *Amsterdams Sociologisch tijdschrift*, jg. 26, 1: 25-57.

de Beer, P. (2000), Arbeid als opzichtige consumptie, *TVA/WESWA-congres 'Met het oog op de toekomst van de arbeid' Oktober 2000* (pp. 12p.). Amsterdam.

- De Witte, H. (1992), *Tussen optimisten en teruggetrokkenenen. Een empirisch onderzoek naar het psychosociaal profiel van langdurig werklozen en deelnemers aan de Weer-Werkactie in Vlaanderen*, Leuven: KUL.
- De Witte, H. (2000), 'Houdingen tegenover arbeid in België op de drempel van de eenentwintigste eeuw', in Dobbelaere, K., Elchardus, M., Kerkhofs, J. e.a. (Ed.), *Verloren zekerheid. De Belgen en hun waarden, overtuigingen en houdingen (77-116)*, Tiel: Lannoo/ KBS.
- Denis, B. (1995), *Het effect van arbeidsherverdeling op de positie van vrouwen op de arbeidsmarkt. Een analyse aan de hand van loopbaanonderbreking*, Antwerpen: Research Instituut voor Arbeid en Tewerkstelling vzw.
- Elchardus, M., Glorieux, I. (1995), *Niet aan de arbeid voorbij. De werkloosheidservaring als reflectie over arbeid, solidariteit en sociale cohesie.*, Brussel: VUBPress.
- Epstein, C.F. (1999), *The part-time paradox. Time norms, professional life, family and gender*, New York: Routledge.
- Feather, N.F., Bond, M.J. (1983), 'Time structure and purposeful activity among employed and unemployed university graduates', in *Journal of Occupational Psychology*, 56: 241-254.
- Geldof, D. (2001) *Ontbaasting. Op zoek naar tijd in een risicomaatschappij*, Antwerpen/ Baarn: Houtekiet/ De Prom.
- Glorieux, I. (1995), *Arbeid als zingever*, Brussel: VUBpress.
- Glorieux, I., Koelet, S., Moens, M. (2000), Is er nog tijd voor vrijetijd? De invloed van flexibele werkroosters op cultuurparticipatie en uitgaan, *9de Sociaal-Wetenschappelijke Studiedagen 2 en 3 mei 2000* (pp. 25p.). Amsterdam.
- Hoff, S., Jehoel-Gijsbers, G. (1998), *Een bestaan zonder baan. Een vergelijkende studie onder werklozen, arbeidsongeschikten en werkenden (1974-1995)*, Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Holderbeke, F. (2000), *Het arbeidsvolume in internationaal perspectief*, Leuven: Garant.
- Jacobs, T. (2001), *Naar het ontwerpen van een combinatiebeleid. Een evenwichtsoefening. CBGS-Werkdocument, 2001, 1.*, Brussel: CBGS.
- Kroft, H., Engbersen, G., Schuyt, K. (1989), *Een tijd zonder werk. Een onderzoek naar de leefwereld van langdurig werklozen*, Leiden/ Antwerpen: Stenfert Kroese.
- Lobo, F. (2000), 'Unemployment and Leisure Capital: Young People and Senior Citizens', in *Vrijetijdstudies*, jg.18, 2: 5-29.
- Michielsens, M. (2001) 'Vrouwen hebben haast. Over meervoudige belasting, arbeidsethos, zorgen en passie' in Mertens, J. (red.) *De groei van Groen. Twintig jaar ecologische politiek in West-Europa*. Antwerpen-Baarn: Houtekiet: 125-143.
- MTA (2000), *Het federaal werkgelegenheidsbeleid. Evaluatierapport 2000*, Brussel: Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid.
- Peters, P. (2000), 'Convergentie, divergentie en tijdsdruk. Ontwikkelingen in tijdsbestedingspatronen van Nederlandse vrouwen en mannen 1975-1995', in *Sociale Wetenschappen*, jg. 43, 2: 46-66.
- Russell, H. (1999), 'Friends in low places: gender, unemployment and sociability', in *Work, employment and society*, 13, 2: 205-224.
- Schor, J. (1998), Beyond work and spend, *Vrijetijdstudies. New strategies for everyday life: work, free time and consumption*. (Vol. Jg. 16, pp. 7-20).
- Schor, J.B. (1991), *The Overworked American. The Unexpected Decline of Leisure*, United States of America: Basicbooks.
- SCP (1995), *Tijdopnamen*, Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- SSA (2000), *De arbeidsmarkt in Vlaanderen. Deel 5: Jaarboek*, Kessel-Lo: Steunpunt WAV en VIONA Stuurgroep Strategisch Arbeidsmarktonderzoek; Garant.
- Sweeney, J. (1998), Why hold a job? The labour Market Choice of the Low-Skilled, *Faculteit Economische en Toegepaste Wetenschappen* (pp. 278). Leuven: KUL.

Van Berkel, R., Coenen, H., Dekker, A. (1999), 'Regulating the unemployed: From protection to participation', in Lind, J., Hornemann Moller, I. (Ed.), *Inclusion and Exclusion: Unemployment and Non-standard Employment in Europe* (Aldershot: Ashgate Publishing Ltd).

Van der Linden, B. (1996), *Een nieuwe kijk op uitkeringen*, Brussel: Koning Boudewijnstichting.

Van Dongen, W., Malfait, D., Pauwels, K. (1995), *De dagelijkse puzzel "gezin en arbeid"*, Brussel: CBGS.

Van Steenberge, J., Delanote, L. (1998), *Maak er werk van*, Brugge: die Keure.

Vande Lanotte, J. (2000), Ook lokaal activeren, *Nieuwsbrief van het Steunpunt WAV* (pp. 24).

Vande Lanotte, J. (2001), *Ontwerp van wet betreffende recht op maatschappelijke integratie*. Ministerie van Sociale zaken, Volksgezondheid en Leefmilieu. 15 juni 2001.

Vanderweyden, K. (1999), 'De pluriactieve maatschappij. Over een samenleving die niet alleen oog heeft voor arbeid.', in *Samenleving en politiek*, jg. 6, 8: 26-32.

Bio

Katrijn Vanderweyden (°1975) is als Aspirant van het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek – Vlaanderen verbonden aan de faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen van de Universitaire Instelling Antwerpen.

ⁱ Michielsens, M. (2001) 'Vrouwen hebben haast. Over meervoudige belasting, arbeidsethos, zorgen en passie' in Mertens, J. (red.) *De groei van Groen. Twintig jaar ecologische politiek in West-Europa*. Antwerpen-Baarn: Houtekiet: 125-143.

ⁱⁱ Met dank aan Dirk Geldof voor het nalezen van een eerste versie van deze tekst.

ⁱⁱⁱ Te verschijnen in de lente van 2002 bij ACCO.

^{iv} Zie bvb. Feather, 1983; Kroft, 1989; De Witte, 1992; Elchardus, 1995; Hoff, 1998; Russell, 1999; Van Berkel, 1999; Lobo, 2000.

^v Deze definitie heeft betrekking op het tweeverdienersmodel, waarbij zowel mannen als vrouwen worden verondersteld betaalde arbeid te verrichten. In het kostwinnersmodel wordt 'individuen' beperkt tot mannen.